

УДК 332.122:314:338.43

Поліщук Я.П.,
аспірант* кафедри економіки підприємств
та соціально-трудова відносин
Подільський державний аграрно-технічний університет

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Polishchuk Ya.P.,
graduate student of the department of enterprise
economics and social and labor relations
Podolskyi State Agrarian and Technical University

THE ASSESSMENT OF SOCIAL AND DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

Постановка проблеми. Однією із необхідних умов реалізації трансформаційних перетворень, основою соціально-економічного розвитку аграрного виробництва є сталість соціально-демографічних процесів на селі. Прискорені темпи адміністративно-територіальних перетворень сільських населених пунктів на міські призвели до поступового руйнування соціально-економічного стану сільських територій, що стало основою формування негативних процесів загострення демографічної кризи, а саме: зменшення народжуваності, від'ємного приросту сільського населення, міграційних процесів. Все це суттєво відобразилося на формуванні трудового потенціалу сільських територій, оскільки демографічна ситуація села є одним із основних факторів, які впливають на відтворення робочої сили [2, с. 25].

Крім того, на демографічний стан країни та її працересурсний потенціал впливають і такі соціальні чинники, як бідність сімей і недостатність доходів на утримання двох і більше дітей; зайнятість населення та безробіття; відсутність належних житлових умов для молодих сімей та сімей з дітьми; висока захворюваність населення у репродуктивному віці, незадовільний загальний стан охорони здоров'я; нераціональна структура освіти; низька загальна культура населення тощо [6, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем соціально-демографічного розвитку сільських територій і відтворенню трудового потенціалу аграрного виробництва присвячені наукові роботи вчених економістів: Богуцького О.А., Юрчишина В.В., Дієсперова В.С., Маліка М.Й., Шаповала М.В., Дем'яненка М.Я., Саблука П.Т., Грішної О.А., Олійник Т.І., Якуби К.І., Шпикуляка О.Г., Гайдуцького П.І., Бородіної О.М., Павлова О.І., Прокопи І.В., Орлатого М.К., Богині Д.П. та ін. Проте й досі залишаються актуальними питання соціально-демографічного розвитку сільських територій.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є оцінка соціально-демографічного розвитку сільських територій Хмельницької області та розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо шляхів подолання демографічної кризи на сільських територіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. До демографічного потенціалу села відносять чисельність його мешканців, зростання якої з демографічного погляду головним чином визначається статистикою народжуваності й смертності, а також балансом міграції населення. Варто зазначити, що погіршення демографічної ситуації в сільській місцевості є однією з сучасних характеристик відтворення людського капіталу села.

Дослідження показують, що демографічна ситуація в Україні на даному етапі визначається демографічною кризою, яка характеризується зниженням народжуваності, зростанням смертності, старінням населення, інтенсивним міграційним впливом молодих

* Науковий керівник: Лотоцький І.І. – д.е.н., професор

людей за кордон. Особливо загрозливих розмірів вона набула в українських селах, зменшення чисельності населення тут почалося ще з 2000 року [4, с. 2].

Погіршення демографічної ситуації також є характерним і для сільських територій Хмельницької області, де відбувається звуження демографічної бази трудового потенціалу внаслідок міграції населення працездатного віку, погіршення вікової структури та, як наслідок, скорочення населення та трудових ресурсів.

Узагальнюючим показником, котрий окреслює тенденції розвитку демографічних процесів у сільській місцевості є динаміка абсолютної та відносної чисельності населення, яка у Хмельницькій області (табл. 1) за досліджуваний період (2007-2012рр.) має тенденцію до зменшення порівняно з 2007 роком на 532,7 тис. осіб (3,9%). Водночас сільське населення зменшилось відповідно на 581,7 тис. осіб (8,9%).

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення Хмельницької області, тис.осіб

Показник	Рік						2012 (+/-) від 2007	2012 в % до 2007
	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
Усе населення (постійне)	1370,3	1347,1	1338,2	1330,8	1323,8	1317	-532,7	96,1
Чоловіки	632	621,2	617,1	614,3	611,6	609	-230,2	96,4
Жінки	738,3	726	721,1	716,5	712,1	708	-302,4	95,9
у т.ч. сільське населення	652,6	631	620,1	610,3	601,8	594,4	-581,7	91,1
– Чоловіки	297,1	287,7	283,2	279,4	276,2	273,4	-236,8	92
– Жінки	355,6	343,3	336,9	330,9	325,6	321,1	-344,9	90,3
частка сільського населення, %	47,6	46,8	46,3	45,9	45,5	45,1	x	x
– Чоловіків	47,0	46,3	45,9	45,5	45,1	44,9	x	x
– Жінок	48,2	47,3	46,7	46,2	45,7	45,3	x	x

Джерело: згідно з даними головного управління статистики у Хмельницькій області [5; 8]

На сьогоднішній день на сільських територіях Хмельницької області продовжується загрозливе погіршення демографічної ситуації. Чисельність сільського населення протягом останніх років постійно зменшується, знижується його інтелектуальний рівень, що в свою чергу – загроза державі, її економіці, культурі, духовності.

Серед основних причин демографічної кризи на селі є наступні: економічна криза в державі, соціальна криза, екологічна криза, яка з кожним роком поглиблює свій негативний вплив на стан здоров'я, а отже на відтворення фізично здорового сільського населення.

У структурі населення Хмельницької області 45,1% займає сільське населення, й 54,9% - міське населення. При цьому питома вага сільського населення в загальній кількості населення стрімко зменшується (рис. 1).

Статистика показує, що за роки незалежності в Україні відбулися значні зміни у скороченні наявної чисельності населення, особливо сільського. За останні роки питома вага селян коливається в межах 32-35% від усього наявного населення. Україна змінила свій статус аграрної держави.

Зменшення сільського населення відбувалося внаслідок високих, соціально невиправданих темпів урбанізації, розбудови великих міст та інтенсивного у зв'язку з цим міграційного відпливу селян у міста, що суттєво підірвало демографічну основу їхнього відтворення. Не меншої шкоди завдали адміністративно-територіальні перетворення сільських поселень у міські. Зменшення природного приросту селянства, починаючи з 1979 року, переросло у депопуляцію [7, с. 4].

Якщо на початку 90-х років основним чинником зменшення чисельності сільського населення виступав міграційний відплив до міських поселень, то протягом досліджуваного періоду визначальною причиною такого фактору є природне скорочення населення (табл. 2). Дослідження свідчать, що в сільських населених пунктах спостерігається набагато ширший діапазон коливань рівня смертності, що є своєрідним показником низької ефективності державної соціальної політики.

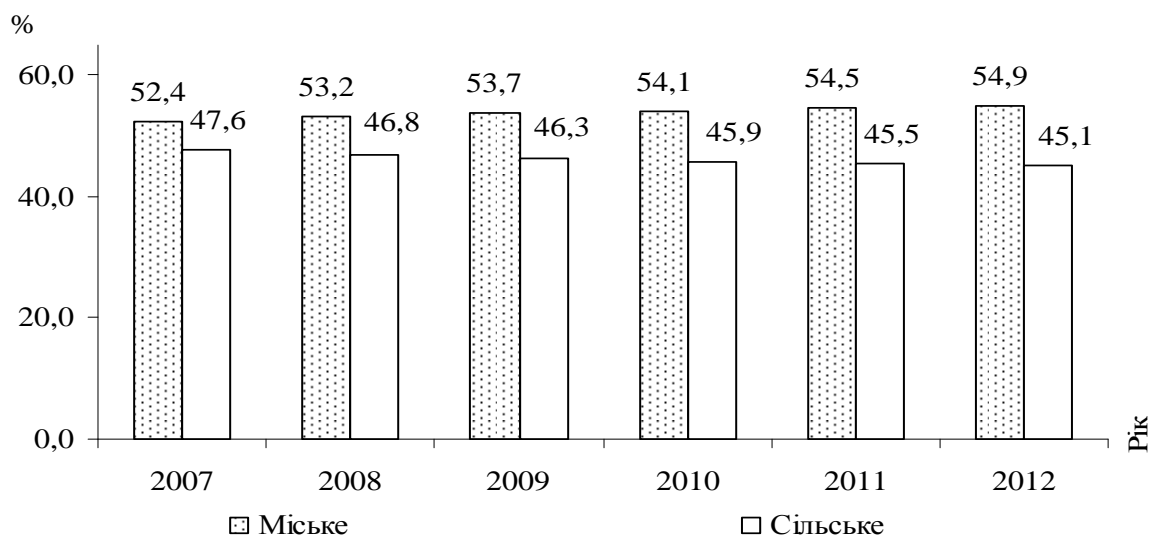


Рис. 1. Динаміка чисельності населення Хмельницької області

Джерело: згідно з даними головного управління статистики у Хмельницькій області [5; 8]

Таблиця 2

Природний приріст (скорочення) населення у Хмельницькій області, осіб

Населення	Рік						2012 (+/-) від 2007	2012 в % до 2007
	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
Народжених, всього	13712	14822	14690	14414	14492	14881	1169	108,5
– у сільській місцевості	5961	6183	6385	6049	6304	6397	436	107,3
Померлих, всього	23080	22943	21766	20842	20116	20362	-2718	88,2
– у сільській місцевості	14673	14676	13802	13155	12657	12828	-1845	87,4
Природний приріст (скорочення), всього	-9368	-8121	-7076	-6428	-5624	-5481	3887	58,5
– у сільській місцевості	-8712	-8493	-7417	-7106	-6353	-6431	2281	73,8

Джерело: згідно з даними головного управління статистики у Хмельницькій області [5; 8]

В останні роки в сільській місцевості фіксується деяке поліпшення ситуації з народжуваністю, яка за досліджуваний період зросла на 436 осіб (7,3%).

За даними Державної служби статистики, за часи незалежності України середня тривалість життя населення зросла на 1,9 роки. Найбільший вплив на динаміку тривалості життя в Україні мало зниження смертності від хвороб системи кровообігу та зовнішніх причин смерті.

В Хмельницькій області за 2007–2012 роки середня тривалість життя серед сільських мешканців зросла на 3 роки і становила 70,2 років (рис. 2).

Тривалість життя жінок на протязі досліджуваного періоду була вищою за тривалість життя чоловіків. Зокрема в чоловіків в 2012 році середня тривалість життя становила 64,7 роки, а в жінок на 11 років більше – 75,7 років.

Крім природного руху на зміну чисельності сільського населення значний вплив здійснює механічний рух або міграція сільського населення (табл. 3).

На сучасному етапі міграційні процеси, які відбуваються в нашій країні, характеризуються негативними тенденціями відтворення населення, такими як зниження народжуваності, зростання захворюваності, збільшення смертності, зменшення середньої тривалості життя населення [1].

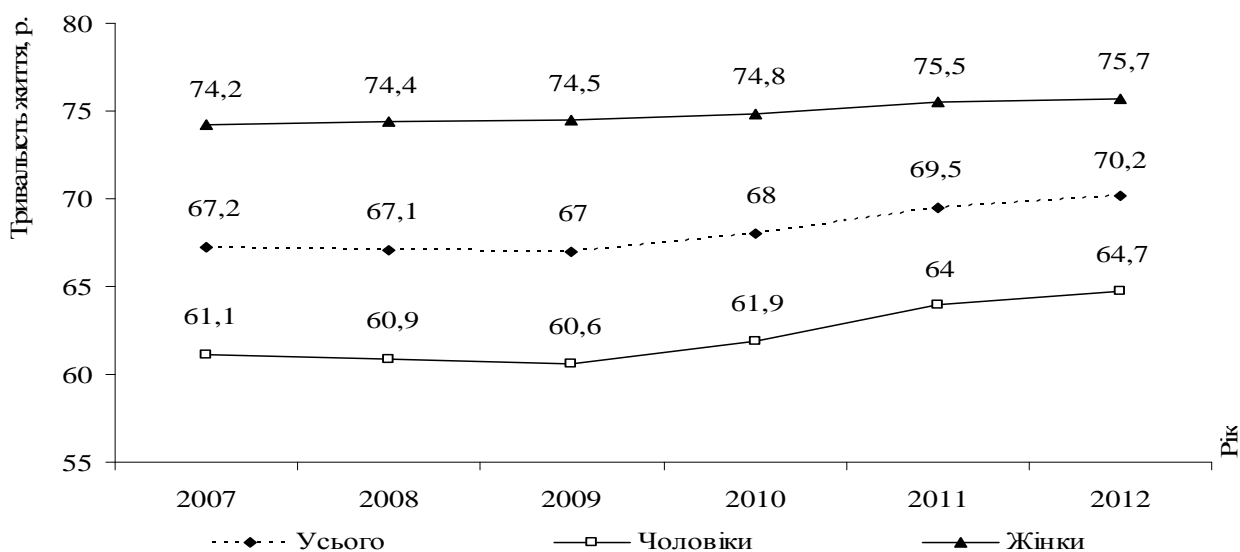


Рис. 2. Середня очікувана тривалість життя при народженні у сільських мешканців у Хмельницькій області

Джерело: згідно з даними головного управління статистики у Хмельницькій області [5;8]

Таблиця 3

Динаміка міграції всього населення Хмельницької області, осіб

Рік	У межах регіону			Зовнішня міграція		
	число прибулих	число вибулих	сальдо міграції	число прибулих	число вибулих	сальдо міграції
2007	12882	12882	х	8432	9129	-697
2008	15229	15229	х	9080	9891	-811
2009	14188	14188	х	8761	9099	-338
2010	13988	13988	х	9077	9680	-603
2011	14264	14264	х	9137	10268	-1131
2012	14591	14591	х	9294	10020	-726

Джерело: згідно з даними головного управління статистики у Хмельницькій області [5; 8]

Механічний рух сільського населення характеризується його переміщенням, що пов'язане з пошуком сфери прикладання праці в межах регіону, за межами регіону, за межами держави для покращення матеріального становища або зміною місця проживання. Найнижчим механічний приріст (сальдо міграції) сільського населення спостерігався 2009 року (-338 чол.), найвищим – 2011 року (-1131 чол.).

У сільській місцевості відбувається активний процес скорочення сільського населення й погіршення його кількісних та якісних характеристик. Значна частина населення складається з людей пенсійного віку, з нижчим рівнем освіти, ніж у промисловому секторі, без належної мотивації до праці.

Розвиток негативних процесів у кількісному та якісному відтворенні трудових ресурсів країни, поглиблення демографічної кризи, відповідно до статті 7 Закону України "Про основи національної безпеки України", є загрозою національним інтересам і безпеці України. Проблема формування і реалізації трудового потенціалу є надзвичайно важливою, оскільки від її розв'язання залежать перспективи розвитку вітчизняної економіки, можливості її переходу на інноваційну модель розвитку. Кількісні характеристики трудового потенціалу в Україні незалежно від економічної ситуації визначаються демографічними чинниками [6, с. 1].

Негативний розвиток демографічних процесів та перспектива втрати трудових ресурсів становлять загрозу національній безпеці держави і вимагають здійснення невідкладних системних дій та вжиття упереджувальних заходів щодо подолання демографічної кризи та розвитку трудових ресурсного потенціалу.

Вищезазначені системні недоліки обумовлюють необхідність пошуку шляхів подолання демографічної кризи (рис. 3).

Розв'язання демографічної кризи, забезпечення сталого демографічного розвитку та нормалізація відтворення населення є довготривалим і складним процесом. Слід розуміти, що зміст реального виходу з демографічної кризи полягає не стільки в подоланні депопуляції, скільки у підвищенні якісної структури народонаселення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу [3, с. 165].



Рис. 3. Шляхи подолання демографічної кризи на сільських територіях

Джерело: розробка автора

Відродження сільських територій як невідкладна потреба зумовлює необхідність розробки чіткої програми дій держави. Адже за роки незалежності сільська місцевість почала просто занепадати, що й проявилось не лише в руїнації соціальної сфери села, але і в

зникненні щороку з карт десятків сіл. Цей процес супроводжується постійним скороченням робочих місць і наростанням сільського безробіття [9, с. 141].

Висновки з даного дослідження. Надзвичайно складним станом характеризується демографічна ситуація в сільських територіях досліджуваного регіону. Критичне становище щодо демографічного стану в сільській місцевості характеризується не тільки погіршенням кількісних, але і якісних параметрів демографічних процесів – абсолютне й відносне зменшення сільського населення супроводжується інтенсивним старінням, значним зниженням народжуваності, зростанням смертності, збереженням інтенсивного міграційного відпливу сільської молоді, скороченням тривалості життя, погіршенням здоров'я.

Демографічна ситуація в країні повністю залежить від державної політики. Для покращення демографічної ситуації в Україні необхідно сконцентрувати зусилля на розробці програм, які були б спрямовані на економічне забезпечення відтворення населення, посилення профілактики захворюваності населення, подолання соціального відчуження осіб похилого віку та інвалідів, поліпшення екологічної ситуації, популяризацію здорового способу життя. Такі кроки стануть вагомим підґрунтям для переходу до сучасного режиму відтворення населення й підвищення тривалості повноцінного активного його життя.

Покращення демографічної ситуації потрібно проводити в комплексі із забезпеченням сталого розвитку сільських територій, підвищенням рівня життя сільського населення, охороною навколишнього природного середовища, збереженням природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищенням конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва.

Література

1. Аграрний сектор України. Демографічна та поселенська база, трудові ресурси села [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-10/doc-25/>
2. Величко О.В. Демографічні проблеми формування трудового потенціалу сільських територій / О.В. Величко // Формування економічних умов розвитку сільських територій. – Київ: ННЦ “ІАЕ”, 2011. – С. 25-30.
3. Зайченко В.В. Стан та перспективи розвитку демографічної ситуації в регіоні / В.В. Зайченко // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1. – С. 161-166.
4. Кустовська О.В. Демографічний розвиток / О.В. Кустовська. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 326 с.
5. Населення Хмельниччини: демографічний щорічник. Головне управління статистики у Хмельницькій області. – 2012. – 90 с.
6. Рада національної безпеки і оборони України. Про заходи щодо подолання демографічної кризи та розвитку трудових ресурсів потенціалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/files/2007/0921ese1.pdf>
7. Саблук П.Т. Демографічні проблеми українського села: наук. доп. / П.Т. Саблук, К.І. Якуба. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 37 с.
8. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2012 рік. Головне управління статистики у Хмельницькій області. – 2012. – 426 с.
9. Хорунжий М.Й. Економіка села в контексті організаційно економічних трансформацій / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 136-141.

References

1. The agricultural sector of Ukraine. The demographic and settlement base, labor resources of the village, available at: <http://agroua.net/economics/documents/category-10/doc-25/>.
2. Velychko, O.V. (2011), “Demographic problems of formation of the labor potential of rural territories” *Formation of economic conditions for the development of rural territories*, NNTC “IAE”, Kyiv, Ukraine, pp. 25-30.
3. Zaichenko, V.V. (2013), “State and perspectives of the demographic situation in the region”, *Innovative economy*, no. 1, pp. 161-166.
4. Kustovska, O.V. (2008), *Demografichnyi rozvytok* [Demographic development], Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine, 326 p.

5. Khmelnytskyi Population, Demographic Yearbook (2012), The Main Department of Statistics in Khmelnytskyi region, 90 p.
6. According to the measures to overcome the demographic crisis and development of labor potential resource (2007), Council of National Security and Defense of Ukraine, available at:<http://www.rnbo.gov.ua/files/2007/0921ese1.pdf>.
7. Sabluk, P.T. and Yakuba, K.I. (2002), *Demografichni problemy ukrainskoho sela* [Demographic problems of Ukrainian village], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine, 37 p.
8. Statistical Yearbook of Khmelnytskyi region in 2012 (2012), Main Department of Statistics in Khmelnytskyi region, 426 p.
9. Khorunzhyi, M.Y. (2010), "Rural economy in the context of organizational and economic transformation", *Ekonomika APK*, no 11, pp. 136-141.